

І. М. Литвінова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Концепт ПРИРОДА
як репрезентант політичних переконань Майка Йогансена
(на матеріалі поетичних текстів)**

Литвінова І. М. Концепт ПРИРОДА як репрезентант політичних переконань Майка Йогансена (на матеріалі поетичних текстів). Стаття присвячена дослідженню концептосфери поетичного мовлення яскравого представника української літератури початку ХХ ст., який створив оригінальний поетичний простір, де гармонійно взаємодіють, здавалося б, несумісні мовні концепти, зокрема ПРИРОДА та ПОЛІТИКА. Аналіз образів, створених на їх перетині, і становить завдання дослідження.

Ключові слова: *поетична мова, мовний концепт, семантика, ідіостиль.*

Литвинова И. Н. Концепт ПРИРОДА как репрезентант политических убеждений Майка Йогансена (на материале поэтических текстов). Статья посвящена исследованию концептосферы поэтической речи яркого представителя украинской литературы начала ХХ века, который создал оригинальное поэтическое пространство, в котором гармонично взаимодействуют, казалось бы, несовместимые языковые концепты, в частности ПРИРОДА и ПОЛИТИКА. Анализ образов, созданных на их пересечении, и есть целью работы.

Ключевые слова: *поэтическая речь, языковой концепт, семантика, идиостиль.*

Litvinova I. Concept NATURE as a reflexion of Mike Yoganzen's political beliefs (based on poetic texts). The paper deals with the sphere of concepts of poetry of the outstanding person of Ukrainian literature of the early twentieth century, who created the original poetic space, where seemingly incompatible linguistic concepts as NATURE and POLITICS interact harmoniously. The analysis of the images created at their crossing, is the purpose of our paper.

Keywords: *poetic speech, linguistic concept, semantic, individual style.*

Майк Йогансен жив і творив у часи побутування так званої тоталітарної мови, специфіка якої полягає у повній відповідності завданням ідеології тогочасного суспільства (цей феномен досліджували М. Бахтін, О. Земська, Н. Купина, О. Малишева, М. Торохова, А. Чудинов тощо). Відтак радянське мистецтво як репрезентант радянської філософії тяжіло до семантичного примітивізму, плакатності, декларативності, відсутності індивідуальності тощо.

Будучи, за його ж визначенням, «активним учасником великої соціалістичної будови» [4:723], «співцем живої творчості пролетаріату» [4:709], Майк Йогансен створює неповторну і вишукану поезію, чим викликає велику увагу сучасних дослідників. Зокрема цікавим, на нашу думку, є втілення автором політичних і соціальних реалій через природні образи. Таке світобачення характеризує його непересічну особистість, яка, словами Ю. Лавріненка, стала «одним із фундаторів української радянської літератури, будучи при тому зовсім далеко від політики» [4:156].

Вищесказане визначає актуальність нашої роботи, завданням якої є дослідження семантичних трансформацій образів природи для втілення політичних переконань у поетичному мовленні

яскравого представника «творчої пролетарської поезії» [4:709] Майка Йогансена.

Наявність концепту ПРИРОДА в аналізованому поетичному мовленні доводить його розгалужену структуру та розмаїття семантичних трансформацій образів-складових, зокрема образів природних стихій, пір року, явищ природи, дерев, елементів ландшафту тощо.

У поезії Йогансена природні образи є постійними для змалювання соціальної ситуації, що загалом відбиває тенденції тоталітарної естетики. Зазвичай революційні події в очах їх прихильників асоціюються з образами, що традиційно мають позитивну конотацію, зокрема сонцем і весною.

Сонце як символ позитивних змін у суспільстві спостерігаємо у ряді контекстів: «І велетенське снить світання рад» [1:72]; «Нестеменним налялялись вином І танцюють в узліссях клени, Без кінця і без краю шляхом над землею серце вогненне» [1:76]; «Скоро день у Європі» [1:62]. У першій із наведених цитат метафора велетенське світання рад втілює омріяні зрушення в соціумі, демонструючи схвальну оцінку ліричним героєм, втілену через позитивну конотацію лексеми світання та епітет, виражений прикметником із семантикою надмірного вияву ознаки велетенське. У другій цитаті метафора серце вогненне як утілення радянської влади має складні-

шу структуру. З одного боку, на реалізацію авторського задуму працює традиційна позитивна семантика образу сонця, який вгадується із контексту та завдяки постійному епітету вогненне, із семами "джерело світла", "енергія життя". З другого боку, долучається емоційний компонент через лексему серце, яка зумовлює актуалізацію сем "доброта", "сердечність", "одухотвореність". В останній цитаті неминучість політичних перетворень втілено місткою метафорою скоро день у Європі, семантика якої зумовлена, в першу чергу, лексемою день із доміантними семами "світло", "тепло" тощо.

В аналогічному ключі реалізується образ весни, зокрема у поезії «Весна в заводі»: «Весна стає світліша і світліша, Соціалістична весна, клянусь головою, Зложила крила і стоїть піша І жде цілуватись зі мною» [1:104]. Позитивну конотацію образу весни як утілення розквіту, змін на краще посилює повторюваний прикметник у формі вищого ступеня порівняння в ролі предиката світліший, що водночас виступає контекстуальним синонімом до прикметника соціалістичний, увиразнюючи його семантику. У такий спосіб актуалізується ідеологічний зміст радянського — ідеальне, омріяне, щасливе, що виростає до образу раю у наступному контексті: «По берегах повстання і пісень, Над ріками радянських революцій В далеку путь налагодився день До ірню, де всі вони зіллються» [1:79]. Як бачимо, для реалізації авторської ідеї соціальних змін подекуди використовується кілька позитивно конотованих природних образів (ріка, день), які доповнюють один одного.

Як особливість світовідчуття Йогансена маємо відзначити інтимність переживань стосовно тогочасних суспільних змін, що у попередній цитаті втілено метафорою соціалістична весна жде цілуватись зі мною, відтак образ весни у поетичному мовленні набуває багатовимірності: з одного боку, втілює зміни у соціумі, з іншого — символізує пору кохання.

Подібне семантичне навантаження образу весни в одноіменній поезії: «Ду, поважний, похмурий, і мрію Про щось — про поділ земельної ренти, А навколо грають, пустують дурні весновії, Сміються з мене інтелігента. Гей, що солодким духом цигарки Пихнув на мене старий робочий, Наче воно не зима і не Харків, А степ полинами пливе і лоскоче. Став, стою і думаю так приблизно: Вірю, зробимо весну на світі. Щось підходить близько, ніжно: — Товаришу, дозвольте прикурити!» [1:57]. Весна є втіленням позитивних змін у суспільстві, які творять (лексема зробимо) представники різних прошарків, зокрема інтелігенція (носії інтелекту) та робітники (втілення виробничих стосунків). Ці зміни мають охопити увесь світ — радянська ідея глобальних перетворень. Варто відзначити дещо грайливий настрій поезії, зумовлений зокрема образом дурних весновіїв, що грають і пустують, висміюючи поважного похмурого інтелігента. Такі настрої повсякчас простежуються у поезії Йогансена: чого вартий хоча б авторський варіант лозунгу Комуністичного Маніфесту Маркса та Енгельса «Пацани всіх країн, єднайтеся!» [1:63].

Якщо образ весни асоціюється з революційними змінами в суспільстві в силу традиційно закріпленої за ними семантики, то образ осені у подібному трактуванні має іншу природу: назва осіннього місяця асоціюється з революційними подіями 1917 року, стає відправною точкою для періодизації часу в радянському просторі [2:55–56] та набуває ідеологічної семантики, зокрема у контексті: «Все ж таки У нас уже жовтень, А у всесвіті Ще тільки лютий» [1:55]. Назви місяців втілюють авторське бачення історичних процесів: жовтень — символ позитивних революційних змін, лютий втілює перший етап боротьби, що припав на початок 1917 року.

Подібна семантика назви осіннього місяця реалізується у складі ідеологеми далі: «Ви, що жовтий червень зробили б з червоного жовтня, Коли б час повернувся назад» [1:66]. Гра слів, у результаті якої ідеологема червоний жовтень втрачає свою значущість (жовтий червень — метафора поза соціальним контекстом) дозволяє провести межу між своїми та чужими.

Цікава у визначеному ракурсі наступна цитата: «Вересня день мов меч, Нагострений сонцем осені. Вересень — вольний вечір Жовтневі налагодив кросна. В океані осіннім злились Дерев і верстатів ради; У ліщину, в листя, в ліс Просякає радянська влада» [1:76]. Осінь як революційна пора у контексті розбита на періоди за місяцями. Вересень втілює підготовчий етап до позитивних зрушень, що втілено метафорою вересень — нагострений меч, через лексеми-складові якої образ набуває сем «гострота», «неминучість», «вища справедливість» тощо. Дотичністю до образу сонця осені, що нагостило меч, із традиційними семами «універсальність» та «глобальність» образ вересня виходить на філософський рівень, а також посилює позитивну конотацію. Образ жовтня як символу революції представлено метафорою жовтневі кросна, створеної на перетині лексичних полів «природа» та «виробництво», що далі виростає до образу дерев і верстатів ради, адже, за нашими спостереженнями, щасливе життя у йогансенівському світі можливе лише на тлі красивої природи. На підтвердження думки спостерігаємо велику кількість природних образів у наведеній цитаті — океан, осінь, дерева, ліщина, листя, ліс — для зображення соціальних трансформацій. Також традиційною для аналізованого поетичного мовлення є метафора соціум — ліс, члени соціуму — дерева, про що детальніше згодом.

Семантику революційних зрушень в аналізованій поезії подекуди втілено через образи дощу, грому, вітру та дотичні до них, зокрема у поезії «Хмарку на захід»: «...І знову хмарам вітер сниться, І тихо марять в ясноокеані Водю вільною вагітні вівці, І сплять і марять, поки час настане. Мої отари, мрій грозових повні <...> Несить поволі, тихо, в своїй вогкій вовні, Тихо несить насіння блискавичне <...> І всю росу, що попала вії <...> Зберіть поволі, тихо, поки час наспіє <...> Як громова гармата, вдарте по Європі. Испопелить у корінь паразитів І в океан знесить золу в останньому пото-

пі» [1:48]. Передгрозова природа втілює напруженість, стихійність, буремність соціальних перетворень. Варто говорити про складну структуру образу: хмари втілюють суспільні настрої (метафора водою вільною вагітні вівці, яким сниться вітер), вітер — активне начало, ясноокеан — сприятливе зовнішнє середовище тощо. У поезії активно представлені дві стихії — вода (образи хмар, роси, океану) та вогонь (очевидний у метафорі насіння блискавичне та через лексеми попалалила, іспопелить). Завдяки образу грози стихії природно взаємодіють у поетичному тексті, що зумовлює складність і багатозначність семантики образів, створених на їх перетині, зокрема несить насіння блискавичне у вогкій вовні; роса, що попалалила вії тощо. Попри промовисто соціальний зміст поезії варто визначити філософську складову, втілену насамперед образом океану: з ясноокеану все почалося, і океаном все має закінчитися (знесить золу в останньому потопі). В образі останнього потопу вбачаємо біблійний мотив очищення.

Поезії Йогансена властивий позитивно конотований образ грози як символ революційних зрушень, у розглянутому контексті представлений метафорами грозові мрії, громова гармата тощо. В аналогічному ключі він реалізується далі: «Залетіли з Німеччини буки, Вкорінилися у вільній землі, Простяглися могутні руки І на захід, на захід пішли. Повернімося, вернімося додому Мільйонами буйного зілля, Прогуркочимо буковим громом, Проллемось молодим водопіллям» [1:53–54]. Цікаво, що грим у наведеній цитаті має виразно не небесне походження, а є шумом дерев, які у світопросторі Йогансена традиційно втілюють членів соціуму, відтак реалізовано важливу ідею «революції з низів».

Постійними у поетичному просторі Майка Йогансена є образи природи для втілення ідеї щасливого соціалістичного майбутнього. Радянська влада у світобаченні автора є природним і гармонійним етапом розвитку суспільства. Те, що гармонія насамперед асоціюється зі світом природи, і стає підставою для взаємопроникнення концептів природи та політики, що повсякчас спостерігаємо в утопічній поемі «Комуна»: «Коли буде Комуна, То буде місто як море, як гори, таке біле й широке» [1:66]; «За степ моє серце Агітація За море і гори, За ліс» [1:63]; «Так, ліси — і такі ж неминучі Ще неминучіші, ще буйніші, Сині долини, ще глибші кручі По земній кулі наше серце напише» [1:63] і т.д. Для Йогансена характерно зображення ідилічної картини повного щастя — соціалістичного суспільства — на тлі мальовничої природи, на противагу загальноприйнятій на той час картинці урбаністичної дійсності із обов'язковою деталлю — димом із труб заводів і фабрик. Щасливий світ майбутнього реалізований образами природи — море, гори, ліс, кручі, долини. У першій із наведених цитат природні образи, що виступають порівнянням, увиразнюються позитивно конотованими епітетами до образу міста біле, широке. Стилістичну функцію виконують також епітети, виражені прикметниками у формі вищого ступеня порівняння, у третьому

контексті неминучіші, буйніші, глибші. Гіперболізація ознаки, в тому числі виражена прикметниками, що не можуть мати ступенів порівняння, зумовлює відчуття фатальності та незворотності соціальних перетворень.

Світ природи є вічним, відтак втілює Універсум: з нього все починається і ним усе закінчується, але при цьому нічого не зникає безслідно. Складні філософські міркування Йогансена вбачаємо в іншій замальовці майбутнього: «А нас тих, що знали зарані пісню, Заспівають у трави, квіти й коріння, Вітерець хвильовий пролетить і свисне, Тичину блакитний елан оповине. Закиває лісними очима сосюра, І знайдеться десь перекручений корінь, Такий незграбний, такий чудернацький і бурий, Що для нього назвищ не стане тих, Ще раз полізуть в історію І наречуть йому химерне наймення: –Йогансен» [1:67–68]. Світ реальних людей ніби розчиняється у природі, і саме в такій формі отримує вічне життя. У мовній тканині тексту таке розчинення представлене метафорами, компоненти яких об'єднують реалії двох світів — природи (вітерець, ліс, корінь) та конкретних історичних постатей (Хвильовий, Елан-Блакитний, Тичина, Йогансен). Неповторні авторські метафори (вітерець хвильовий пролетить і свисне; тичину блакитний елан оповине; закиває лісними очима сосюра; знайдеться десь перекручений корінь Йогансен) створюють унікальний йогансенівський світ — світ щирих природних людей, для яких політичні переконання — це не штучне, привнесене зовні, а природне ество, сама суть. На підтвердження думки метафора пісня як втілення ідеї соціальних перетворень, яку нащадки заспівають у трави, квіти й коріння.

На особливу увагу в межах нашого дослідження заслуговує вже згадувана йогансенівська метафора соціум-ліс. Людина країни Рад бачиться як типовий член нової соціальної спільноти, як товариш (член радянського колективу, будь-хто, хто разом з іншими бере участь у спільній радянській роботі) і громадянин (суб'єкт, зобов'язаний виконувати волю соціальної більшості); професура покликана високо тримати прапор марксистсько-ленінської передової науки тощо [2:69]. Така семантика лексем стає основою метафор у поезії «З лісів ліса»: «З числа стає вам громадянин кедр. Підводимо під нього кругову. Коротка пісня: лісових катедр Професор тихо валиться в траву» [1:93]. Дереву уособлюють членів радянського суспільства, готових віддати життя за ідею та світле майбуття: «Товаришів вогонь — всесвітове багаття. Його в прозорі пальці трудових долонь Щовечора з усього світу бачать наші браття» [1:94]. Відтак вогонь, що спопеляє життя окремих членів радянського суспільства, разом утворює всесвітове багаття — метафору глобальних змін у соціумі, що населяє планету. Маловартісність життя окремої людини поряд із соціальними завданнями, характерна для радянської ідеології, простежується у поезії далі: «Увесь Союз — в лісах. Ми ріжем ліс, але ростуть ліса. З лісів як сонце з сніз соснових, із хмари пилу, свіже як па-

сат Встає лице великої будови» [1:95]. Жертви неминучі, але виправдані ідеєю великої будови, значущість якої, окрім, власне епітета велика, підкреслено порівнянням із сонцем, а метафора лице великої будови встає передає ефект прозоріння соціуму, перехід від темної ночі забуття до світлих часів (до речі, епітет світлий є постійним у мові радянського періоду щодо позначення соціалістичного майбуття). Увиразнює позитивний образ соціальних перетворень також епітет свіже та порівняння як пасат, адже вітер розганяє хмару пилу — метафоричний образ перехідного періоду — незрозумілого і сумбурного.

Попри загальну відповідність радянській ідеології, поезія звучить у виразно мінорному реєстрі, адже на момент її написання вже з'явилися факти, які похитнули віру Йогансена у безхмарне щасливе соціалістичне майбуття. Відтак мотиви смерті та жертвовності, представлені метафорами ріжем ліс, всесвітовий вогонь з вогню товаришів, професор валиться в траву тощо, створюють другий план, ледь вловимий на лексичному рівні, але потужний емоційно. Також простежується ідея втрати індивідуальності, характерна для радянського простору: з однотипних людей-дерев роблять однакові плоти, що сплавляють однотипними ріками: «Пливуть плоти блакитним доном неба, синьою волгою і голубим дніпром. Лісів глицевих вирубані ребра Пливуть на південь, сплетені плотом» [1:94]. Одноманітність простору передано через позбавлення індивідуальності рік — написання гідронімів з малої літери, а також синонімічні епітети до них блакитний — синій — голубий. Значущою для створення емоційного фону поезії є метафора вирубані ребра лісів, сплетених плотом, оскільки доводить ситуацію до абсурду.

В аналізованому поетичному мовленні природні образи також є способом втілення ідеї соціальних негараздів. Традиційними в такому значенні є образ зими, подекуди представлений образом снігів, зокрема у контекстах: «Ще зима у воді. Ще зима на світі Ще навіть не провесна. Ще не апріль» [1:91]; «Спи, моя серце-країно... По Україні — сніги!» [1:49]. Семантика наведених природних образів реалізується у протиставленні до образу весни у дотичній інтерпретації, про що говорили вище.

Образи дощу і туману через здатність розмивати чіткі обриси реалій і перетворювати все у невиразну сіру картину є визначальними для створення

образу міста поза революційним контекстом у цитаті: «То город-дощ під парусом туману Захований од сонця і од вітру <...> Фантоматичне обчисляє мито По день химерний, що навіки витре Його з реєстру східних революцій» [1:70]. Семантика названих образів увиразнюється образами сонця та вітру із традиційно для поезії Йогансена, як уже зазначали, позитивною конотацією.

Дощ як утілення несприятливої соціальної ситуації також в одноіменній поезії із присвятою «Моїй Латвії»: «Нема, нема, нема нікого Тіки дощ державний дощ дощ Один керує на всесвіт <...> О сива країно моя. Загорнулась в свитину І мокнеш» [1:55]. Образ дощу переходить у соціальну площину через епітет державний та метафору дощ один керує; об'єкт дії всесвіт зумовлює його гіперболізацію; жалісний образ змоклої сивої країни, що потерпає від дощу, посилює негативну конотацію останнього.

Важливість природних образів як репрезентивів політичних поглядів Майка Йогансена доводить насамперед їх семантика: революційні події (образи світанку, весни, осені, грози), щасливе майбуття (сонце, мальовничі пейзажі), соціалістичне суспільство (ліс), соціальні негаразди (дощ, туман, сніг) тощо. Багатство семантичного наповнення образів природи у визначеному ключі підтверджує наявність несподіваних синонімічних відношень між ними, (зокрема образи весни та осені як виразники революційних перетворень), а також антонімічні семантичні трансформації одного образу (дощ як позитивні соціальні зрушення та руйнівна сила).

Отже, дослідження образів природи як репрезентивів політичних переконань у поетичних текстах Майка Йогансена дозволило з'ясувати особливості світобачення людини, з одного боку, щиро закоханої в ідею світлого комуністичного майбутнього, а з іншого — непересічної особистості й талановитого поета. Гармонійне поєднання, на перший погляд, несумісних концептів ПРИРОДА та ПОЛІТИКА в оригінальних неповторних образах підтверджує непересічний талант Йогансена, а також дає підстави говорити про щирість поета щодо політичних переконань, адже що може бути природнішим за природу. Вважаємо, такий підхід до вивчення поезії дає змогу осмислити неординарну і трагічну філософію поетів «Розстріляного Відродження».

Література

1. Йогансен М. Вибрані твори / М. Йогансен. — К. : Смолоскип, 2009. — 768 с.
2. Купина Н. А. Тоталитарный язык: Словарь и речевые реакции / Н. А. Купина. — Екатеринбург — Пермь : Изд-во Урал. ун-та, 1995. — 144 с.
3. Разинкина Н. С. Концептуальная метафора в русском языке советского периода (1917—1956 гг.) / Н. С. Разинкин // Вестник Томского государственного университета. — 2011. — № 344. — С. 26—29.
4. Розстріляне Відродження: Антологія 1917—1933: Поезія — проза — драма — есей / упоряд., передм., післям. Ю. Лавріненка; післям. Є. Сверстюка. — К. : Смолоскип, 2008. — 976 с.
5. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале / А. П. Чудинов // Русская речь. — 2002. — № 1. — С. 42—46.